

II. ULUSLARARASI
Miftahetdin AkmuLLa
BAŞKURT
KÜLTÜRÜ, TARİHİ VE EDEBİYATI
SEMPOZYUMU

11-14 Kasım 2018
ANKARA

SEMPOZYUM KİTABI

Editörler
Gulqina ŞAMSUTDİNOVA
MUSTAFA LATİF EMEK

2018
ISBN 978-605-7923-83-7

SEMPOZYUM KİTABI

2. ULUSLARARASI MİFTAHEDDİN AKMULLA BAŞKURT TARİHİ, KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATI SEMPOZYUMU 11-14 Kasım 2018 Ankara

Editör
Gulgina ŞAMSUTDİNOVA
Mustafa Latif EMEK

İKSAD YAYINEVİ®

(TC. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINEVİ RUHSAT NUMARASI:

2014/31220) TÜRKİYE

TR: +90 342 606 06 75 USA: +1 631 685 0 853

E-mail: info@iksad.com

www.iksad.org.tr www.iksadkongre.org

Bu kitabın tüm hakları İKSAD Yayınevi'ne aittir.

Yazarlar etik ve hukuki olarak eserlerinden sorumludurlar.

Iksad Publications - 2018©

Yayın Tarihi: 28.12.2018

ISBN – 978-605-7923-83-7

KONGRE KÜNYESİ

KONGRE ADI

2. ULUSLARARASI MİFTAHEDDİN AKMULLA BAŞKURT
TARİHİ, KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATI SEMPOZYUMU

TARİHİ VE YERİ

11-14 Kasım 2018, Ankara

DÜZENLEYEN KURUM

İKSAD- İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği

KONGRE BAŞKANI

Prof. Dr. Mustafa TALAS

ONUR KURULU

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

Prof. Dr. Sarash KONYRBAEVA

GENEL KOORDİNATÖR

Bauyrzhan BOTAKARAYEV

DÜZENLEME KURULU

MUSTAFA LATİF EMEK

GÜLTEKİN GÜRÇAY

DR. SHURUBU KAYHAN

DAMEZHAN SADYKOVA

KALDYGUL ADILBEKOVA

DOÇ. DR. DİLÖRÖM HAMRÖEVA

GULGINA ŞAMSUTDİNOVA

KONGRE DİLLERİ

Türkçe ve lehçeleri, İngilizce, Rusça, Gürcüce

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Dr. Amanbay MOLDİBAEV

Taraz State Pedagogy University

Dr. Dilorom SALAHİY

Semerkant State University

Dr. Akmaral SARGIKBAEVA

Al Farabi Kazakh National University

Dr. Cholpon TOKTUSUNOVA

Kyrgyz National State University

Dr. İbrahim HAQQULOV

Uzbekistan Science Academy

Dr. Elvan YALCINKAYA

Omer Halisdemir University

Dr. Zharkyn SULEIMANOVA

Kazakh State Women's Pedagogy University

Dr. Sirojiddinov SHUHRAT

Uzbekistan University of Language and Literature

Dr. Machabbat OSPANBAEVA

Taraz State Pedagogy University

Dr. Liliya BUSKUNBAEVA

Ufa Science Academy

Dr. Aftondil ERKĠNOV

Uzbekistan Ali Shir Nawai University of Language and Literature

Dr. Mustafa TALAS

Ömer Halisdemir University

Dr. Botagul TURGUNBAEVA

Russia Natural Sciences Academy

Dr. Gulnaz KARĠMOVA

Ufa Science Academy

Dr. N.N. KEMANOVA

Kazakh State Teacher Training University

Dr. Necati DEMİR

Gazi University

Dr. Metin KOPAR

Adıyaman University

Dr. Misliviyy VLADÉMIR

Ukraine Technic University

Dr. Rimma MURATOVA

Ufa Science Academy

Dr. Sarash KONYRBAEVA

Kazakh State Women's Pedagogy University

Dr. Sarsakenova A. BAGITOVNA

Orleo National Development Institute

Dr. Ekbar VALADBIGI

Urumia University

Dr. Shara MAZHITAIEVA

Karaganda State University

Dr. Rezida SULEIMANOVA

Ufa Science Academy

Dr. Ulbosun KIYAKBAEVA

Abai Kazakh Pedagogy University

Dr. Veysi ÜNVERDİ

Mardin Artuklu University

Dr. Zinnur SİRAZİTDİNOV

Ufa Science Academy

Dr. Zhaparkwlova N. IKSANOVA

Al Farabi State National University

FOTOĞRAF GALERİSİ

ULUSLARARASI DİL VE KÜLTÜR ZİRVESİ

11-14 Kasım 2018
ANKARA
Alba Otel - Ankara

Adres: Kocatepe Mahallesi, Yüksel Cd. No:19, 06000
Çankaya/Ankara

11 KASIM OTURUM 1, SALON-1 10:00-12:00 OTURUM BAŞKANI: DOÇ. DR. REFİK TURAN	11 KASIM OTURUM 1, SALON-2 10:00-12:00 OTURUM BAŞKANI: DOÇ. DR. MƏMMƏDOVA MƏLEYKƏ ALI QIZI	11 KASIM OTURUM 1, SALON-3 10:00- 12:00 OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. NESTAN KUTIVADZE
PROF. DR. NECATİ DEMİR OĞUZNAME'DE YER ALAN TÜRK DİLİ İLE KONULAR	ÖĞR. GÖR. DR. SEVİNÇ AHUNDOVA SOVYET DÖNEMİNDEKİ DERS MÜFREDATLARINDA TÜRK SOYLULARA YABANCI DİL EĞİTİMİ METOTLARI, YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE EĞİTİMİNDE UYGULANABİLİR Mİ?	д. псих. н. доцент, АРПЕНТЬЕВА МАРИЯМ РАВИЛЬЕВНА ИСТОРИЯ ТАТАРСКОГО ФОЛЬКЛОРА: ДО И ПОСЛЕ РЕВОЛЮЦИИ 1917 ГОДА
REŞİDE YÜKSEL KAZAKLAR'DA TUSAVKESER TOYU VE TÜRK DÜNYASINDAKİ UYGULAMALARI		
DOÇ. DR. REFİK TURAN AVRUPA KONSEYİNİN TARİH ÖĞRETİMİ İLE İLGİLİ FAALİYETLERİ	DOÇ. DR. MƏMMƏDOVA MƏLEYKƏ ALI QIZI TÜRKDİLLİ XALQLARININ TOY MƏRASİM ƏNƏNƏLƏRİ	PROF. DR. NESTAN KUTIVADZE İRAKLİ ABAŞİDZE ŞİİRLERİNDE RUSTAVELİ'NİN ALGILAMASI (RECEPTİ)
ÖĞR. GÖR. DR. HALİL UYSAL MISIR LEHÇESİNDEKİ TÜRKÇE KELİMELEİN KAVRAMSAL ANALİZİ	ГӨЛНАР ЮЛДЫБАЕВА ГӨЛНАЗ ХАНОВА БАШКОРТ ХАЛЫК ИЖАДЫНДА КАРҖЫШ МОТИВЫ ("САҖ-СУҖ" МИФОЛОГИК БӨЙЕТЕ НИҖЕЗЕНДӨ)	DOÇ. DR. LUKA DVALISHVILI RUSTAVELİ'NİN KAPLAN POSTLU ŞÖVALYE ADLI UZUN ŞİİRİNDE BOLLUK-ÜLKENİN SOSYAL VE POLİTİK DÜZENLEMESİNDEKİ BAŞARININ TEMELİ
DR. İŞİL AYDIN ÖZKAN KİŞAŞ-I ENBİYÂ'DA YARDIMCI EYLEMLE KURULMUŞ BİRLEŞİK EYLEMLERİN İSTEM YAPILARI	Z. SIRAZİTDİNOV & L. BUSKUNBAEVA & A. İŞMUHAMETOVA & G. ŞAMSUTDİNOVA BAŞKURT DİLİNİN DOĞU AĞZI DERLEMİ İÇİN ARAŞTIRMA SEFERLERİ ESNASINDA MATERYALLER TOPLAMA VE İŞLEME PRENSİPLERİ	ГӨЛНУР ХӨСӘЙЕНОВА БАШКОРТ ҺӘЙЛӘУ ТЕЛЕНЕҖ ҺӘМ ХАЛЫК ИЖАДЫНЫҖ ХӨЗЕРГЕ ТОРОШО (БЕЛОРЕТ РАЙОНЫНДА ЯЗЫП АЛЫНҖАН МАТЕРИАЛДАР НИҖЕЗЕНДӨ)
DOÇ. DR. REFİK TURAN İLKÖĞRETİMDE ERMENİ SORUNU İLE İLGİLİ KONULARIN ÖĞRETİLME DÜZEYİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ	PROF. DR. AVTANDİL NİKOLİŞVİLİ KAPLAN POSTLU ŞÖVALYE ESERİ VE ESKİ GÜRCÜ MANZUMESİNİN NAZİMSAL YAPISI	PROF. DR. SULKHAN KUPRASHVILI DOÇ. DR. GİGA KAMUSHADZE RUSTAVELİ ÇAĞINDA GÜRCİSTAN'DA EĞİTİM SİSTEMİ DURUMU БАДРТДИНОВА АЛСУ АНИСОВНА ТАТАР ТЕЛЕНЕҖ УРТА ДИАЛЕКТЫ ВОКАЛИЗМ СИСТЕМАСЫНЫҖ КАЙБЕР ҮЗЕНЧӨЛЕКЛӨРЕ
DR. NİGAR NAGİYEVA YORULMAZ HÜSEYİN NİHAL ATSIZ'IN "BOZKURTLAR" ROMANINDA SÖZ VARLIĞI VE TÜRK KÜLTÜRÜ	PROF. DR. RUSUDAN SAĞINADZE ŞOTA RUSTAVELİ'NİN KAPLAN POSTLU ŞÖVALYE ESERİNDE DUYGUSALLIĞI İFADE EDEN KALİPLAR	
ARŞ. GÖR. ELİF NUR ANBAR DİVÂN EDEBİYATINDA TÜRK ALGISI	п.ф.к. ЖАБАЙ ҚАЛИЕВ ҚАЙЫРКЕН АДИЕТ ҚАЗАҚСТАН-ТҮРКІЯ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ АСПЕКТІЛЕРІ	ЮНУСОВА ГУЗЕЛЬ ФАЙЗРАХМАНОВНА МУЗЫКАЛЬНОЕ НАСЛЕДИЕ ГИЛЯЗЕТДИНА САЙФУЛЛИНА
DOÇ. DR. REFİK TURAN TARİH VAKFI'NİN TÜRK EĞİTİM SİSTEMİYLE İLGİLİ FAALİYETLERİ VE DEĞİŞİKLİK ÖNERİLERİ		
DR. NİGAR NAGİYEVA YORULMAZ BİR KİTABIN SÜRGÜN HİKAYESİ: "KAPLAN POSTLU ŞÖVALYE"	DOÇ. DR. KERAMET MULLAHOCAYEVA ALİ ŞİR NEVAİ VE ABDURAHMAN CAMİ GAZELLERİNDE İRFANİ GAYELERİN TELKİNİ	к. пед. н., доцент НУРГАЯНОВА НЕЛЯ ХАБИБУЛЛОВНА ТРАДИЦИЯ ИНТОНИРОВАНИЯ ЖАНРА БАИТА В МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ ТАТАР СРЕДНЕГО ПОВОЛЖЬЯ
ASSOC. PROF. NANULİ KAÇARAVA TÜRKİYE'DE GÜRCÜ DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ OLAN ÜNİVERSİTELER VE GÜRCÜ DİLİ ÖĞRETİMİ	НАСИБУЛИНА ЭЛЬМИРА НАИЛЬЕВНА РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ	фил.ф.к. ГАНИЕВА АЙГӨЛ ФИРДИНАТ КЫЗЫ Ф. ХӨСНІНЕҖ «УТЫЗЫНЧЫ ЕЛ» РОМАНЫНЫҖ ИКЕ ВАРИАНТЫ
Av. SEZEN GÖNENÇ OKCAN ŞOTA RUSTAVELİ VE GÜRCÜ KÜLTÜRÜNÜN TÜRKİYE'YE YANSIMASI	GULZORA SAIDBOBOEVA SOME ASPECTS OF POSTCOLONIAL INDUSTRY IN TURKESTAN	к.фил.н. АЙГУЛЬ РУСТЭМОВНА САЛИХОВА ГАБДУЛЛА КАРИЕВ – ВЫДАЮЩИЙСЯ ДЕЯТЕЛЬ ТАТАРСКОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ТЕАТРА
ÖĞR. GÖR. DR. HALİL UYSAL İSM-İ MEVSULLERİN ANLAM HARİTASI VE TÜRKÇE'YE ÇEVİRİLMESİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR	к.фил.н. САФИНА ЭЛЬВИРА ИРФАТОВНА ОБЩЕТЮРКСКИЙ ПЛАСТ ОРНИТОЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ ТАТАРСКОГО ЯЗЫКА	к. фил. н. БУЛАТОВА МИННИРА РАХИМОВНА КАТЕГОРИЯ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ В ТАТАРСКИХ ГОВОРХ СРЕДНЕГО ДИАЛЕКТА

11 KASIM OTURUM 2, SALON-1 13:30-15:30 OTURUM BAŞKANI:	11 KASIM OTURUM 2, SALON-2 13:30-15:30 OTURUM BAŞKANI:	11 KASIM OTURUM 2, SALON-3 13:30- 15:30 OTURUM BAŞKANI:
ASSOC. PROF. MAIA KIKVADZE "THE KNIGHT IN THE PANTHER'S SKIN" AND GEORGIAN TRADITIONS	к. фил. н., доцент ГИНИЯТУЛЛИНА ЛИЛИЯ МИННУЛЛОВНА к. фил. н., доцент ШАКУРОВА МУСЛИМА МАГЕСУМОВНА ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ТАТАРСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ	к.иск. ГАЛИМОВА ЭЛЬМИРА МУНИРОВНА ДРАМА ТЕАТРЫНДА МУЗЫКА: КОМПОЗИТОРНЫҢ ГАМӘЛИ ТӘЖРИБӘСЕ
PROF. DR. ALİ EROL AZERBAIJAN ROMANTİK EDEBİYATı'NIN TEŞEKKÜLÜNDE RUSYA VE AVRUPA ETKİSİ		
ASSOC. PROF. NATELA PHARTENADZE PECULIARITIES OF PREVERB FORMATION IN "THE KNIGHT IN THE PANTHER'S SKIN"	к. фил. н., доцент ШАКУРОВА МУСЛИМА МАГЕСУМОВНА к. фил. н., доцент ГИНИЯТУЛЛИНА ЛИЛИЯ МИННУЛЛОВНА ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Г. ИСХАКИ	к. фил. н. ХУСАИНОВА АЛИНА ЯМИЛЕВНА ДИАЛЕКТНЫЙ КОНСОНАНТИЗМ ТАТАРСКОГО ЯЗЫКА: ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ
SADYKOVA DAMEZHAN ADILKHANOVNA ҚАЗАҚСТАННЫҢ МАРКА ӨНІМДЕРІ		
Prof. Dr. KONYRBAYEVA SARASH SAHIYEVNA THE USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES AND NEW TRENDS IN THE EDUCATION SYSTEM	фил.ф.к. НАДЫРШИНА ЛӘЙСӘН РӘДИФ КЫЗЫ XXI ӨЗБАШЫ ТАТАР РЕАЛИСТИК ПОЭМАЛАРЫ	д.ист.к. профессор ВАЛЕЕВ РАМИЛЬ МИРГАСИМОВИЧ ЭПИСТОЛЯРНОЕ НАСЛЕДИЕ А. Е. КРЫМСКОГО И ЕГО ПИСЬМА РОССИЙСКИМ ВОСТОКОВЕДАМ В АРХИВНЫХ ФОНДАХ РОССИИ (1890 – 1930-е гг.)
SADYKOVA DAMEZHAN ADILKHANOVNA ASTANA'NIN TURİZM ÖZELLİKLERİ		
п.ғ.д., профессор ЖҰМАБАЕВА ӨЗИЯ ЕЛЕУПАНҚЫЗЫ ОМАРОВА ГҰЛНАРА ЖОЛДАСҚЫЗЫ СӨЗДІКТЕРМЕН ЖҰМЫС КӨПТІЛДІЛІККЕ ҮЙРЕТУДІҢ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ	PROF. DR. BAUYRZHAN OMARULY MAKTYMKULY FRAGI AND KAZAKH-TURKMEN LITERARY TIES	АБДУЛЛИНА ДИЛӨРИЯ МАРАТ КЫЗЫ Г. Тукай ижатында Корьәннән алынган үзгәрешсез цитаталар
Prof. Dr. KONYRBAYEVA SARASH SAHIYEVNA 依据民族教育学-民族心理学分析哈萨克族家庭的民族社会关系	к.иск. Л.М. ШКЛЯЕВА ПРОБЛЕМЫ НАЦИОНАЛЬНОГО ДЕКОРАТИВНОГО ИСКУССТВА В ТАТАРСТАНЕ	
кандидат ф-м наук, профессор ҚДЫРБАЕВА АЗАТКУЛЬ АХМЕТОВНА & ОМАРОВА ГУЛЬНАРА ЖОЛДАСОВНА СОЗДАНИЕ КРЕАТИВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ КАК УСЛОВИЕ ПОДГОТОВКИ ПОЛИЯЗЫЧНОГО ПЕДАГОГА НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ	Фил. ф. к. ГАЛИМЖАНОВА ЭЛЬМЕРА МӘХМҮТ КЫЗЫ ФӘЙЗУЛЛИНА ФӘНИЯ ГАЛИМУЛЛА КЫЗЫ «МӨКТӘПТӨ МИЛЛИ ӘДӘБИЯТ ДӨРЕСЛӨРЕ»НЕҢ ТӨЗЕЛЕШЕ ҺӘМ ЖАНР ҮЗЕНЧӨЛЕКЛӨРЕ	DOÇ. DR. GAPTRAUUF SALİN OĞLU NURIEV OĞRET MEN DİLİNDE MELODİK ARALIKLARINİ GELİŞTİRMEDE YENİLİKÇİ TEKNOLOJİLER
т.ғыл.д., профессор РЫСБЕКОВ ТҰЯҚБАЙ ЗЕЙІТҰЛЫ т.ғыл.д., профессор ШЫНТЕМИРОВА БАЯН ҒАББАСҚЫЗЫ АБАЙДЫҢ ҚОҒАМДЫҚ САЯСИ КӨЗҚАРАСТАРЫ	АБДУЛЛИНА ЧУЛПАН ЗӨФӨРОВНА Икетеллекнең ақыл эшченлегенә йогынтысы	фил.ф.к., ЗӘЙНИЕВА ГӨЛНАРА НУРГАЛИ КЫЗЫ Г. ИБРАҺИМОВНЫҢ «КАРТЛЫКӨННӨРЕНДӘ» ҺӘМ «КАРАҢҒЫ ТӨННӨРДӘ» ЖЫЕНТЫКЛАРЫ ХАКЫНДА
ЫРЫСТАНҰЛЫ БАЗАР КӨНЕ ТҮРКІ ЕСКЕРТКІШТЕРІ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ДӘСТҮРЛІ ӨНЕРІНІҢ ТҮП ҚАЗЫҒЫ	ШАИХОВ РАУШАН ФАЙЗРАХМАНОВИЧ ОСОБЕННОСТИ НАРОДНОГО ТАТАРСКОГО ТАНЦА	к.фил.н. Ф. К. САГДЕЕВА КОНЦЕПТ КАК ТЕРМИН ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ
п.ғ.д., профессор ЖОЛДАСБЕКОВ ӨБДІМАНАТ ӨБДІРАЗАҚҰЛЫ п.ғ.д., профессор ДАНИЯРОВ ТАЛҒАТ ӨБУБӘКІРҰЛЫ АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫНЫҢ АҒАРТУШЫЛЫҚ ИДЕЯЛАРЫ	к. филол. н. ГАРИПОВА ЛЕЙЛЯ ШАМИЛОВНА & к. филол. н. МИННУЛЛИНА ФАТЫМА ХАЛИУЛЛОВНА ОЛУГ МӨГАЛЛИМӨ ҺӘМ ТАЛАНТЛЫ ШӨКЕРТ: ЗАҺИДӨ БУРНАШЕВА БЕЛӨН ЛАТЫЙФ ХӘМИДИ (З.БУРНАШЕВА ШӨХСИ АРХИВЫ БУЕНЧА)	DOÇ. DR. DİNARA FARDEEVA XIV ULUSLARARASI KAZAN MÜSLÜMAN FILM FESTIVALI
ÖĞR. GÖR. DR. AYŞE ATAY RESUL RIZA'NIN ŞİİRLERİNDE TİPTEN KARAKTERE GEÇİŞ SÜRECİ VE İNSAN TEMİ		

İÇİNDEKİLER

KONGRE KÜNYESİ	i
BİLİM KURULU	İi
FOTOĞRAF GALERİSİ	İii
KONGRE PROGRAMI	İv
İÇİNDEKİLER	Vi

BİLDİRİ ÖZETLERİ

Гөлнар ЮЛДЫБАЕВА Гөлназ ХАНОВА <i>БАШКОРТ ХАЛЫК ИЖАДЫНДА КАРҖЫШ МОТИВЫ (“САК-СУК” МИФОЛОГИК БӘЙЕТЕ НИГЕЗЕНДӘ)</i>	1
Z. Sirazitdinov L. Buskunbaeva A. İşmuhametova G. Şamsutdinova <i>BAŞKURT DİLİNİN DOĞU AĞZI DERLEMİ İÇİN ARAŞTIRMA SEFERLERİ ESNASINDA MATERYALLER TOPLAMA VE İŞLEME PRENSİPLERİ</i>	2
Гөлнур ХӨСӘЙЕНОВА Гөлгөнә ШӘМСЕТДИНОВА <i>БАШКОРТ ҺӨЙЛӘУ ТЕЛЕНЕҢ ҺӘМ ХАЛЫК ИЖАДЫНЫҢ ХӘЗЕРГЕ ТОРОШО (БЕЛОРЕТ РАЙОНЫНДА ЯЗЫП АЛЫНҖАН МАТЕРИАЛДАР НИГЕЗЕНДӘ)</i>	7

**БАШКОРТ ХАЛЫК ИЖАДЫНДА КАРҒЫШ МОТИВЫ (“САК-СУК”
МИФОЛОГИК БӘЙЕТЕ НИГЕЗЕНДӘ)**

**THE MOTIVE OF THE CURSE IN THE BASHKIR FOLK ART (ON THE
EXAMPLE OF THE MYTHOLOGICAL BAIT "SAK — SUK")**

филология фәндәре кандидаты, өлкән ғилми хезмәткәр, Гөлнар ЮЛДЫБАЕВА
Тарих, тел һәм әзәбиәт институты ӨФТУ РФА, nargul1976@list.ru

аспирант, Гөлназ ХАНОВА
Тарих, тел һәм әзәбиәт институты ӨФТУ РФА, tuzgul@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Ғилми мәкәләлә карғыш мотивының халык ижадында сағылышы өйрәнелә. Әкиәттәрҙә, легендаларҙа, тыйыуларҙа, мәкәлдәрҙә, ышаныуларҙа киң кулланылған был мотив бәйеттәрҙә, атап әйткәндә, башкорт, татар, сыуаш халқында киң таралыш алған үзенсәлекле «Сак-Сук» мифологик бәйете нигеҙендә лә әсә карғышы төп мотивтарҙың береһе булып тора. Унда әсәнең, кайһы бер варианттарҙа ата кешенең, тыңлашмаған ике балаһын (төрлө текстта төрлөсә әйтелә: ике ул, ике кыз, ул һәм кыз) карғаулары һәм уларҙың шул уҡ сәғәттә Сак менән Сукка әйләнеп осоп китеүҙәре тураһында бәйән ителә. Балалар икеһе ике тәҙрәнән йәһә береһе ишектән, икенсәһе тәҙрәнән сығып оса, кайһы бер сюжетта әсә кеше үзе балаларын йән-якка ырғыта. Был балалар йә төндә, йә таң атыуға кошқа әйләнә.

Текстарҙы анализлағанда, әсә карғышының ике төрө билдәләнде: бер вариантта әсә балаларын аңлы рәүештә карғаһа, икенселәрендә әсәнең һүзҙәре һаҡһыҙлыҡ аркаһында, балаларға яуызлыҡ теләмәйенсә, кызыулыҡ менән осраҡлы рәүештә әйтелә.

Аңлы рәүештә әйтелгән әсә карғышы «Сак-Сук» бәйете текстарында төрлө магик имләүҙәр ярҙамында башкарыла һәм күпселектә әсә һөтө тураһында һүз алып барыла.

Асҡыс һүзҙәр: мифология, башкорт фольклоры, карғыш мотивы, бәйет.

**BAŞKURT DİLİNİN DOĞU AĞZI DERLEMİ İÇİN ARAŞTIRMA SEFERLERİ
ESNASINDA MATERYALLER TOPLAMA VE İŞLEME PRENSİPLERİ**

**THE PRINCIPLES OF COLLECTING AND PROCESSING OF EXPEDITION
MATERIALS OF THE EASTERN DIALECT OF THE BASHKIR LANGUAGE FOR
THE DIALECT CORPUS**

Z. Sirazitdinov

Filoloji bilim adayı, sazin11@mail.ru

L. Buskunbaeva

Filoloji bilim adayı, buskl@yandex.ru

A. İshmuhametova

Araştırma görevlisi, ishmuhametova_anita@mail.ru

G. Şamsutdinova

Araştırma görevlisi, moon07@yandex.ru

Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Ufa Federal Bilim Merkezi, Rusya Bilimler Akademisi, Ufa, Başkurdistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu.

Institute of History, Language and Literature, Ufa Federal Research Centre, Russian Academy of Sciences, Ufa, Republic Bashkortostan, Russia.

ÖZET

Başkurt ağızlarının incelenmesi, 20. yüzyılın 20-30'larından itibaren başlamıştır. G.S. Amantaev, T.G. Baişev, G.Y. Davletşin, Z.Ş. Şakirov, G. İşbulatova ve başkalar katılımıyla düzenlenmiş olan araştırma seferleri lehçelerinin ve diyalektlerin temel sınırlarını ve özelliklerini belirlemek için izin vermiştir. T.G. Baişev ve Z.Ş. Shakirov'un bilimsel raporlarına dayanarak halk dili materyallerine dayalı olarak Başkurt dilinin dilbilgisini oluşturma fikri öne sürüldü. Bu fikri N.K. Dmitriyev "Başkurt dil dilbilgisi" (M.; L., 1948) kitabında uygulamıştır. Bu kitap başlı olarak Başkurt dil bilimcilerinin diyalektolojik materyaline dayanıyordu. 1950'lerin başından bu yana, Başkurt diyalektolojisi lehçeleri fonetik, morfoloji ve kelime dağarcıklarının sistematik incelemesini başladı. T.G. Baişev'in, J. Kiebaev'in monografik eserlerinin ortaya çıkışı Başkurt diyalektoloji bilimini tüm Türkoloji alanına getirdi.

Anahtar Sözcükler: Başkurt dili, Türk dilleri, diyalektoloji, dilbilimsel derlem, derlem dilbilimi.

1960'larda 'Başkurt dilinin ağızlarında malzeme toplama anketi' [5] ile lehçelerin sistematik olarak incelenmesi başlanmıştır. Bu nedenle lehçelerin devamlı bir şekilde toplanması sağlamıştır. 60-70'li yılların seferleri sırasında toplanan materyaller lehçe leksikografisi başlangıcını koydu. Üç ciltli sözlüğün yayınlanması Başkurt dilbiliminde önemli bir olaydı [6-8]. Sözlüklerin materyalleri, edebi dili zenginleştiren «Rus-Başkurt sözlüğü» (1964) listesine tamamen girdi.

60-70'li yılların seferi anketleri nispeten karşılaştırılabilir bir açıdan incelendi ve tez ve monografik çalışmaların temelini oluşturdu. Bu çalışmalar, Başkurt dilindeki ağızları ve lehçeleri dilbilimsel araştırmaya geçiş için temel oluşturmuştur.

1973 yılında Başkurt Dili Atlası için malzeme toplama programı çıktı. 2005 yılında yayınlanan Atlas, Başkurdistan Cumhuriyeti ve komşu bölgelerin 250 referans noktası ile ilgili verileri görüntüler. Atlas verileri Başkurt dil Makine Fonu veritabanına bu bilimsel konunun araştırmacıları tarafından eklendi [13] ve internet üzerinden erişilebilir (mfbl2.ru).

Ne yazık ki, 80'lerden beri ve şu anda Başkurt ağızları ve lehçeleri frontal alan araştırmalarından uzak durmaktadır. Tek bir malzeme toplama programı ile seferler sayısı önemli ölçüde azalmıştır. Muhabirleri cinsiyete, yaşa ve diğer sosyal gruplara göre geniş kapsama alan sefer malzemeleri eksik. Eski seferlerin malzemeleri sayısallaştırılmış değildir, çoğu kayıp.

30 yılı aşkın bir sürede, ağızlarda ve lehçelerde sabitleme ve bilimsel analiz gerektiren kaymalar ve değişiklikler olmuştur. Modern dilbilimi dil konuşmalarını araştırmaya yeni yaklaşımlar getiriyor. Bunların hepsi, bugünkü Başkurt dilinin ağızlarına yönelik materyalleri yeni metodolojiler ve yaklaşımlar yardımıyla toplama ve analiz etme görevini gerçekleştiriyor.

Modern dilbiliminde, araştırmanın önde gelen yönlerinden biri derlem çalışmasıdır. Derlem dilbilim nesnesi, hem yazılı metinler hem de sözlü (fonetik) verileri olarak uygulanan konuşma materyalleridir. Bugün, dünyada bin'den fazla derlem vardır, onların sayısı katlanarak her yıl artmaktadır.

60-70'li yılların sefer anketleri nispeten karşılaştırılabilir bir açıdan incelendi ve tez ve monografik çalışmaların temelini oluşturdu [9-12]. Bu çalışmalar, Başkurt dilindeki ağızların ve lehçelerin dilbilimsel çalışmasına geçişin temelini oluşturdu.

Başkurt lehçeleri Derlemi Başkurt dil biliminde ilk defa oluşturuluyor. Aynı zamanda, kolektif, Başkurt dilinin dil derlemelerini oluşturma konusunda geniş deneyime sahiptir. Örneğin, Rusya Fenler Akademisi Ufa Bilim Merkezi Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü Dilbilim ve Bilgi Teknolojisi Laboratuvarı çalışanları tarafından üç tane dilbilimsel derlem oluşturma prensipleri tasarlanmıştır ve uygulanmıştır — Başkurt Nesiri Derlemi (<http://mfbl2.ru/bashkorp/bashkorp>) [39], burda XX.asrın 17. yıllarından bugüne kadar yayınlanan Başkurt yazarlarının eserleri toplanmıştır, Başkurt Publicism Derlemi (<http://mfbl2.ru/bashkorp/korpuspub>) [40], burda Başkurdistan Cumhuriyetinde başkurt dilinde bölgesel gazete ve dergilerde basılan makaleler metinleri toplanmıştır, Folklor Metinleri Derleminde ise Rusya Fenler Akademisi Ufa Bilim Merkezi Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü araştırmacıların seferleri sırasında toplanan materyeller toplanmıştır (<http://212.193.132.98/bashkorp/korpusfol>) [41].

Bu derlemler extralinguistic ve dilbilimsel (morfolojik ve semantik) biçimlendirme sistemini içerir. Bu, kullanıcıların geniş bir bilgi kaynağına erişmesini sağlar, aynı zamanda belirli parametrelere göre metni tanımlamak yeteneği sağlar, böylece anlamlı bir derlem araması sağlanır.

Bu aşamada, Dilbilim ve Bilgi Teknolojisi laboratuvarı çalışanları, Başkurt dilinin Doğu ağız materyalinin toplanmaya ve işlemeye başlamıştır. Söz konusu olan lehçe 5 ağızı içerir: Ay, Salyut, Argayaş, Mias, Kizil.

1) Materyali toplamak için 28 yerleşim yeri seçilmiştir:

Ay ağızı: 1) Yanıbaş köyü, Nijneutyaşevo köyü — Belokataj bölgesi, Başkurdistan, 2) Sagir köyü, Kurgaş köyü — Kigi bölgesi, Başkurdistan, 3) Arkaul köyü, Yahino köyü — Salavat bölgesi, Başkurdistan. Toplam 6 yerleşim yeri.

Salyut ağızı: 1) Malokazakbaevo köyü, Kurmanovo köyü, İbragimovo köyü — Çelyabinsk eyaleti Kunaşak bölgesi, 2) Bolşekızılbaevo köyü, — Meçetli bölgesi, Başkurdistan, 3) Hudajberdino köyü — Çelyabinsk eyaleti Argayaş bölgesi. Toplam 5 yerleşim yeri.

Argayaş ağızı: 1) Sart-Abdraşevo köyü, Bikbirdino köyü — Kurgan eyaleti, Safakül bölgesi, 2) Targul köyü, Zainikeevo köyü — Kurgan eyaleti, Almen bölgesi, 2) Bayramgul köyü, Ayazgul köyü — Çelyabinsk eyaleti, Argayaş bölgesi. Toplam 6 yerleşim yeri.

Mias ağızı: 1) Safar köyü, Rasul köyü, Kazakkul köyü, Muldakaj köyü — Uçalı bölgesi, Başkurdistan, 2) Halil köyü — Abzelil bölgesi, Başkurdistan. Toplam 5 yerleşim yeri.

Kızıl ağızı: 1) Devlet köyü, Halil köyü — Abzelil bölgesi, Başkurdistan, 2) Kusey köyü, Turkmen köyü — Baymak bölgesi, Başkurdistan, 3) Muradım köyü, Atik köyü — Burzyan bölgesi. Toplam 6 yerleşim yeri.

2) Her yerleşim yeri için en az 12 muhbir kaydı yapılır: 2 cinsiyet kaydı, 6 yaş grubu kaydı. Aşağıdaki yaş grupları vurgulanır:

- okul öncesi ve başlangıç sınıflar (11 yaşa kadar),
- orta okul (11-15 yaş),
- liseli ve öğrenci yaşı (16-25 yıl),
- orta yaşlılar (25-45 yaş),
- kıdemli yaş (45-65 yaş),
- yaşlılar (65 yaştan yukarı).

Eğitim dikkate alınır: ilkokul, orta, yüksek.

3) Ses kaydı, ses dosyasının extralinguistic işaretlemesini oluşturan bilgilere eşlik eder:

- cinsiyeti: erkek, kadın;
- eğitim durumu: ilkokul, orta, yüksek;
- yaşı;
- eğitim dili: Başkurtça, Rusça, Tatarca, Çuvaşça;
- aile içinde iletişim dili: Başkurtça, Rusça, Tatarca;
- muhbirin milliyeti;
- adı, soyadı;
- bu konuma taşınmadan önce son uzun yaşama yeri (taşınma durumunda);
- son yaşama yeri için yaşama süresi (taşınma durumunda);
- kayıt tarihi.

4) İletişim türü ayrılır: monolog, diyalog, polilog.

5) Kayıtlar için aşağıdaki 15 konu tanımlanmıştır:

- düğün, düğün gelenekleri;
- yemekler (günlük ne pişirirler, bayramlarda neler yaparlar);
- hayvancılık (ne tür ev hayvanları var, nasıl bakarlar);
- çocuklar ve yakın akrabalar (akrabalık sistemi);
- çiftlik (bahçe);
- ev hakkında (inşa edildiği, kim inşa etmiş, çatı, çerçeveler);
- toponimi (yerleşim yeri çevresinde);
- köy, okul, soy tarihi;
- iş, okul, arkadaşlar;
- mevsim, hava;
- şarkılar, atasözleri, masalları (ne biliyorsa);

- ilçe merkezine hangi durumlarda, hangi ulaşım yolu ile ulaşır;
- çocuk oyunları (hangi oyunlar ve nasıl oynanır);
- çocukların arkadaşları (çocukların arkadaşları nasıl, nerede otururlar);
- yerleşim yeri çevresinde hayvanlar (hangi kuşlar ve hayvanlar yaşıyor).

6) Kayıt sıkıştırılmamış bir biçimde dijital ses kaydediciye kaydedilir (.WAV, 16bit/22kHz – 16bit / 48kHz), yabancı seslerin olmaması gerekir. Birincil ses kaydı işlemi (yabancı gürültü ve uzun süreli duraklamalardan arındırma), pasaportlama Sound Forge programı yardımıyla yapılır.

7) Dosya pasaportlama ve extralinguistic biçimlendirme kısmen ses dosyalarının adlarına dahil edilir:

1) v – Doğu lehçesi, aj – ay ağzı, ar – Argayaş ağzı, sl – Salyut ağzı, mi – Miass ağzı, kz – Kizil ağzı;

2) m – erkek, w – kadın;

3) Eğitim: n-ilköğretim, s-ortaokul, V-yüksek öğrenim;

4) yaş grubu numarası: 1-okul öncesi ve başlangıç sınıflar (11 yaşa kadar), 2 – ortaokul (11-15 yaş), 3 – kıdemli ve öğrenci yaşı (16-25 yaş), 4 – orta yaşlar (25-45 yaş), 5 – kıdemli yaş (45-65 yaş), 6 – yaşlılar (65 yaştan yukarı);

5) t1 – t15 – konular;

Örneğin, vkzmst16d001 dosyası – bu ses kaydı Doğu lehçesi, Kizil ağzına ait olduğu, orta öğretimle yaşlı bir adamın düğün gelenekleri hakkındaki kayda ait anlamına gelir.

Muhbirin ek kodları: d001 ile d999 arası. Bu kod adı, soyadı, baba adı, öğrenme dili, aile içi iletişim dili, muhbirin milliyeti, son uzun ikamet yeri (taşınma durumunda), son ikamet yeri (taşınma durumunda), belirli bir yerde ikamet süresi, kayıt tarihini gösteren bir metin dosyası adıdır. Tüm veriler @ işareti ile ayrılır. Örneğin: Fanil Ahmetovich İbrahimov @ B @ B @ Moskovo Uçalı bölgesi Başkurdistan@10@25@12.08.2017 - bu dosyanın adı d001.txt

Oluşturulan Derlem, fonetik, dilbilim ve halk dili dilbilgisi alanındaki daha sonraki araştırmalar için paha biçilmez bir kaynak haline gelen geniş bir lehçe ve ağızların materyallerini içerecektir.

KAYNAKÇA

1. Diyalektolojik araştırma seferleri materyalleri (Baymak, Tubinsk fabrika işçilerinin ve Yanaul ve Uçalı Başkurtlarının dili // RFA UBM İlmi arşivi, ф.3, оп.9, д.17.

2. İlmi araştırma Enstitünün 1931 Temmuz ayında Başkurdistan Cumhuriyetinin Ural bölgesi Argayaş ilçesine dil ve folklor araştırmalar için gönderilen grubun ön raporu // RFA UBM İlmi arşivi, ф. 3, оп. 9, д. 12.

3. Baişev T.G. Edebi dile ilgili Başkurt lehçeleri. Ufa, 1953.

4. Kiekbaev C.G. Başkurt lehçeleri ve onların tarihine kısaca giriş. Ufa, 1958.

5. İşbulatov N.H., Maksutova N.H., Mirjanova S.F. Başkurt dilinin ağızlarında malzeme toplama anketi.

6. Başkurt ağızları sözlüğü. T. 1. Doğu ağzı / N.H.Maksutova ve diğerleri. Ufa, 1967, s. 300.

7. Başkurt ağızları sözlüğü. T. 2. Güney ağzı / N.H.Maksutova ve diğerleri. Ufa, 1970, s. 327.

8. Başkurt ağızları sözlüğü. T. 3. Batı ağız / N.H.Maksutova ve diğerleri. Ufa, 1987, s.231.
9. İşbulatov N.H. Karşılaştırmalı-tarihi gözlükten Başkurt dilinin diyalektler sistemi Диалектная система башкирского языка в сравнительно-историческом освещении. Ufa, 1974.
10. Maksutova N.H. Karşılaştırmalı-tarihi gözlükten Başkurt dilinin Doğu ağız. M.: İlim, 1976, s.293.
11. Mirzhanova S.F. Başkurt dilinin Güney diyalekti. M.: İlim, 1979.
12. Mirzhanova S.F. Başkurt dilinin Kuzey-Batı diyalekti. Ufa, 1991.
13. Sirazitdinov Z.A. Makine fonunda Başkurt dilinin lehçeleri bölümü // ‘Baskurt dili ve Edebiyatının modern filolojik bilimler başarıları ışığında’ Başkurdistan Cumhuriyeti Rusya bilimsel ve pratik kongre çalışmaları kitabı, Ufa, 2008. s.178-182.
39. Sirazitdinov Z.A., Buskunbaeva L.A., İşmuhametova A.Ş., İbragimova A.D., Migranova L.G. Başkurt dilinde periodik baskı metinlerin // Rusya halklarının dil diyalektolojisi ile ilgili sorunlar: XII. bölgesel kongre materyalleri. Ufa, 2012. S. 139-141.
40. Sirazitdinov Z.A., Buskunbaeva L.A., İşmuhametova A.Ş., Bardıbaeva A.D., Rafikova L.N. Başkurt ulusal Derlemi'nin gelişimi hakkında // Ulusal kütüphanenin sosyokültürel alanda rolü ve yeri: Uluslararası bilimsel ve pratik konferansın materyalleri. Ufa, 2012. S. 118-126.
41. Sirazitdinov Z.A., Buskunbaeva L.A., İşmuhametova A.Ş., İbragimova A.D. Başkurt folklor Derlemi'nin kurulması hakkında: // Ural-Altay'ın yüzyıllar sonra geleceği: VI. Rusya Türkoloji Konferansı malzemeleri (uluslararası katılımı ile). Ufa, 2014. S. 86-89.

БАШКОРТ ҺӨЙЛӘУ ТЕЛЕНЕҢ ҺӘМ ХАЛЫК ИЖАДЫНЫҢ ХӘЗЕРГЕ ТОРОШО (БЕЛОРЕТ РАЙОНЫНДА ЯЗЫП АЛЫНҒАН МАТЕРИАЛДАР НИГЕЗЕНДӨ)

Филология фәндәре докторы, Гөлнур ХӨСӘЙЕНОВА

Рәсәй фәндәр академияһы, Өфө федераль тикшеренеү үзәге, Тарих, тел һәм әҙәбиәт институты, bashfolk@yandex.ru

Кесе ғилми хезмәткәр, Гөлгөнә ШӘМСЕТДИНОВА

Рәсәй фәндәр академияһы, Өфө федераль тикшеренеү үзәге, Тарих, тел һәм әҙәбиәт институты, moon07@yandex.ru

АННОТАЦИЯ

2011 йылда Тарих, тел һәм әҙәбиәт институтының бер төркөм фольклорсылары экспедиция мәлендә Белорет районының алты ауылында (Өзекәй, Азналы, Казыш, Шығай, Үткәл, Әхмәр) халыҡ ижады өлгөләре йыйҙы. Мәкәллә авторҙар тарафынан теркәлгән фольклор әсәрҙәренә иғтибарҙы йүнәлтерҙән алда, урындағы халықтың йәнле һөйләү теленә бер аз тукталып үтелә.

Авторҙарға экспедиция мәлендә күп булмаһа ла, әһәмиәтле генә мәғлүмәттәр табып, яҙып алырға насип булды. Улар араһында ышаныуҙар, шуларға нигеزلәнгән хөрәфәти хикәйәләр, йола фольклоры үрнәктәре, йырҙар бар.

Халықтың ырым-ышаныуҙары, нигеҙҙә, башка яҡ башҡорттарыныҡы кеүек. Һыу эйәһенә тап булған информанттың һөйләгәнә айырыуса кызыкһыныу уята. Яҙып алынған тау эйәһе тураһындағы хөрәфәти хикәйә лә иғтибарҙы йәлеп итә, сөнки унда урын алған персонаждың (илаған баланың) кылығы, хәрәкәте ғәзәттә һыу эйәһенә хас.

Теркәлгән мәғлүмәттәр араһында туй йолаһына кағылышлылары байтаҡ. Мәсәлән, кыҙы һоратырға килгәндә яусы әйтә торған һүҙҙәр төрлөлөгө менән иғтибарҙы йәлеп итте. Кыз йәшереү, йыртыш аша үтеү, кыз кушыу тәртибе халыҡ хәтерендә яҡшы һаҡланған. Өлбиттә, өстә әйтелгән башҡорт туй йолаһының күренештәрен яңы мәғлүмәт тип әйтеп булмай, ундайҙарҙы башка яҡ башҡорттарынан да яҙып алырға тура килгәнә бар. Уларҙың төрлө-төрлө булып хәзەرگә шарттарҙа халыҡ хәтерендә һаҡланыуы мөһим.

Мөһим һүҙҙәр: башҡорт теле, фольклор, экспедиция, халыҡ, ижад.

THE CURRENT STATE OF THE BASHKIR SPOKEN LANGUAGE AND FOLK ART (BASED ON MATERIALS RECORDED IN BELORETSK DISTRICT)

ABSTRACT

In 2011 during the folklore expedition a group of the folklorists of the Institute of history. language and literature collected samples of folk art in six villages of Beloretsky region (Azikeevo, Aznaly, Kadysh, Shigai, Utkal, Ahmer). In the article the author before drawing attention to the the works of folklore, pays attention to the spoken language of the local population.

The authors were succeeded in collecting and recording maybe not very much but valuable information during the expeditions. There are beliefs based on sacred history, traditions, folklore and songs among them.

Beliefs are mainly like as among the Bashkirs in the other regions. The story of an informant who met the owner of the water is of the particular interest. A story about the owners

of the mountain attracts attention too, because the character's (a crying child) behavior there usually is typical for the owner of the water.

There is a lot of information related to the wedding ceremony. For example, the words that told by a matchmaker attract everyone's attention. Of course, we can say that all the information above about types of Bashkir wedding ceremony are not new, the same ones were recorded in other regions. It is important that they preserved in different ways in the memory of the people in modern conditions.

Keywords: the Bashkir language, folklore, expedition, nation, creation.